

K PROGRAMU DALŠÍ PRÁCE NA MARXISTICKÉ TEORII HODNOT A HODNOCENÍ

SOŇA DOROTÍKOVÁ, Ústav marxizmu-leninizmu, VŠE, Praha

Potřeba rozvíjet marxistickou filozofii nejen jako určitou obecnou teorii hodnot, ale zároveň jako významný metodologický nástroj poznání hodnot, jako určitou obecnou teorii hodnocení, nemá dnes už pro většinu marxistických filozofů iluzorní povahu. Její teoretická i praktická oprávněnost se stala v posledních letech natolik zřejmou, že v současné etapě rozvoje filozofického poznání by se otázky spojené s analýzou obecné povahy hodnot a hodnocení měly stát předmětem už jen pozitivních pokusů o marxistickou formulaci a marxistické řešení. Z hlediska dosa-
vadního hledání je tato dnešní etapa nesporně progresivní a skýtá všechny možnosti pro to, aby se otázky, které naléhavě pociňuje nejen praxe, ale na jejichž řešení spoléhá i teorie vědy, staly předmětem hlubokého a vážného zájmu marxistických filozofů.

V této souvislosti se ukazuje zamyšlení nad některými metodologickými problémy marxistické analýzy hodnot nanejvýš aktuální.

1.

Zdá se, že spory o potřebu a oprávněnost obecné teorie hodnot v marxismu jsou dnes především spory o její *filozofičnost*. Tím lze vysvětlit úsilí o „začlenění“ kategorie hodnoty do kategoriálního systému historického materialismu, stejně jako názory, spatřující v marxisticky orientované analýze hodnot základnu pro další rozvíjení poznání člověka.¹

Neměla by však být výchozí otázka, která směřuje k pozitivní konfrontaci axiologického přístupu a principů dialektického materialismu, formulována zásadněji, směrem k fundamentálním základům dialekticko-materialistické teorie? T. j. ve smyslu otázky: Jakým způsobem anticipuje dialektický a historický materialismus axiologickou problematiku? Otázku lze položit ještě jinak: Jsou problémy, jež privileguje filozofie při zkoumání hodnot, novým hlediskem, rozvíjejícím se v nových historických podmínkách (neboť i vývoj marxismu je společensko-historicky

¹ Např. sovětský filozof I. S. Narskij hodnotí vývoj stanoviska marxistických filozofů k pojmu hodnota jako postoj k antinomii. „Hodnoty existují (a tudíž i právo filozofie na kategorii hodnoty) i neexistují (a tudíž i právo filozofie na kategorii hodnoty odmítnou). Argumentace na podporu hodnoty znamená podle Narského „uznání této kategorie historickým materialismem“. (Viz I. S. Narskij, *Dialektičeskoje protivorečije i logika poznanija*. Moskva 1969, kap. II.)

determinován], nebo tvoří integrální součást samotných základů marxistického filozofického systému?

Jsme přesvědčeni, že skutečná povaha axiologické problematiky není zachytitelná více či méně detailnějším výčtem otázek, inspirovaných úvahami nad vztahem člověka k jeho společenskému prostředí, podmínkami existence osobnosti a jejího rozvoje, jejími cíli, svobodnou aktivitou, zájmy atd. Za rozhodující považujeme vyjádření (postižení) *specifického* hlediska, specifického přístupu, které nám umožňují tyto otázky formulovat jinak, z nových stránek, v nových souvislostech. Teprve rozpracování principů a zásad *hodnotové* analýzy skutečnosti a spolu s tím i adekvátních pojmů umožní organické „zařazení“ kategorie hodnoty do soustavy filozofických kategorií. Zcela nezávisle na faktu, že hodnotový přístup je vlastní nejen marxismu, ale každému filosofickému a vědeckému systému vůbec.

Porozumění východisku i charakteru obecné teorie hodnot předpokládá podle nás ujasnit si vztah axiologické problematiky k ontologickým základům dialektického a historického materialismu, tedy ke všem rovinnám ústředního filosofického problému vztahu subjektu a objektu. Domníváme se, že teprve vyrovnání se s tímto hlediskem umožní začlenit axiologickou problematiku do struktury problémů, vyjadřujících současný stav rozpracovanosti ontologické, gnoseologické i dialektické povahy marxistické filozofie.

Každý pokus přenášet těžiště axiologické tematiky do tradičních problémů historického materialismu nejenže znamená dávat za pravdu odmítavému stanovisku k hodnotovému problému, ale především nemůže dostatečně garantovat filozofickou povahu teorie hodnot, t. j. interpretovat ji jako integrální součást marxistické ontologie, gnoseologie i dialektiky.

Avšak jen jako *filozofická* teorie může se teorie hodnot stát významným nástrojem orientace ve světě hodnot, nenahraditelnou ideologickou zbraní v boji proti všem formám ideové deformace reálně existujících hodnotových systémů.

Problém obecné povahy hodnot, jejich tvorby a duchovní reprodukce tvoří jeden ze základních postulátů filozofického vidění světa, neboť v každé filozofii hledá a objevuje člověk svět nikoliv jen v jeho objektivní povaze, ale také a zároveň jako společenský produkt, jako svět významově strukturovaný.

Přestože nezná nic z teorie hodnot, žije člověk fakticky ve světě, který je pro něho především a primárně světem hodnot. Svým potřebám a zájmům vděčí za to, že je zajat v systému subjektivních vztahů k vnějšmu světu, že ho vidí zprvu přes prisma těchto vztahů. Nikoliv to, jaký svět je, ale jaké významy v sobě skrývá, je z hlediska jednání rozhodující. Praktická aktivita, která je prvořadým určením člověka, znemožňuje proto objektivní filozofii zkoumat prostředí, v němž lidé žijí, jako prostředí, z něho lze člověka eliminovat. To je ostatně starý problém, který je

u zdroje znovu a znovu se objevujících střetání antropologických a scientistických tendencí ve filozofickém myšlení.

Spory, vyvolané ne tak dávným úsilím některých filozofických revizionistů přesvědčit o oprávněnosti tzv. filozofické antropologie, prokázaly jasně, že každá filozofie je vždy také zkoumáním člověka. Nemůže tudíž abstrahovat od toho, že svět existuje jen sám o sobě, nýbrž musí brát v úvahu, že existuje také ve vztahu k subjektu — jako svět určitých hodnot. I když obě tyto roviny jeho bytí jsou navzájem propojeny, jsou rozdílné, a filozofie je jako rozdílné musí interpretovat, musí respektovat jejich relativní autonomii. Poznat hodnoty znamená poznat hodnotový rozměr světa.

Axiologie není proto a nemůže být nějakou zvláštní filozofickou disciplínou, inspirovanou až problémy člověka moderní doby. Takovýmto způsobem pojetí zpochybňuje svou vlastní oprávněnost. Může být chápána jen jako okruh filozofických otázek, resp. jen jako hledisko či aspekt, které jsou jednou z významných součástí každého filozofického systému. Exponováním relativně samostatné problematiky obecné povahy hodnot a hodnocení se vytvářejí předpoklady pro poznání toho, co hodnoty fakticky jsou, jak se jeví a jaká je jejich skutečná povaha.²

Idealistická axiologie je nedílnou součástí buržoazní ideologie, je projevem jejího filozofického základu. Je filozofií, která uzavírá člověka do světa idealisticky chápaných hodnot. Jako ideový produkt historických poměrů, v nichž se ocitá měšťácká společnost, je axiologie specifickou reakcí nejen na „znehodnocení“ hodnot, které tato společnost prožívá, t. j. na počínající krizi dosud uznávaného, všeobecně platného hodnotového systému, ale je zároveň klasickým projevem odklonu retardujícího filozofického myšlení od poznávání objektivních zákonitostí světa — přírodního i společenského.

Taková je také logika jejího vzniku, která nejenže nezpochybňuje základní logiku vývoje buržoazního filozofického myšlení, ale naopak je jejím nejklasičtějším produktem. Místo uceleného filozofického systému, který jedině je s to být teoretickým základem vnitřně jednotného světového názoru, předkládá se nám filozofie člověka, filozofie vědy,

² Toto pojetí hledá dialektický vztah mezi axiologickým hlediskem a filozofií, tj. chápe axiologii filozoficky. Je-li však axiologie chápána jako „všeobecná teória hodnotenia a hodnôt“ na rozdíl od „užších filozofických disciplín, odlišných od teórie hodnôt“ (viz M. Városov, Úvod do axiologie, Bratislava 1970), pak tento přístup k axiologii implikuje jako základní otázky jiné: Která východiska, princípy, kategorie vstúpajú do „filozofie hodnôt“ a ktorá do „všeobecnej teórie hodnotenia“? Do jaké míry lze konstituovat „vědeckou“ teorii hodnot (všeobecnú teóriu hodnotenia) bez vztahu k jejím filozofickým základům (t. j. filozofie hodnôt)?

Vzdor tomu, že už sama, ne vždy důsledně filozofická metoda Városova zkoumání ukazuje na úskalí uvedeného hlediska, nejde o stanovisko ojedinelé. Potřeba hledat a nalézt společné znaky veškerých hodnot, a tím i hodnotících procesů, implikuje nutnost obecných přístupů, včetně integrujícího pohledu filozofie.

filozofie hodnot. Přijmout tuto koncepci analýzy axiologické problematiky znamená zbavit marxisticko-leninskou filozofii její základní hodnoty — být teorií výkladu i přeměny světa.

Přesvědčení, že filozofie hodnot v marxismu dosud neexistuje, a je proto třeba konstituovat ji jako významnou filozofickou disciplínu (vědeckou axiologii), o níž je třeba marxismus „rozšířit“³, vnáší nejasno nejen do samých principů Marxovy a Engelsovy filozofie, ale zpravidla i do jejich vztahů k buržoaznímu myšlení. Tím, že navozuje představu o nutnosti integrace racionálního jádra tradiční, t. j. buržoazní axiologie, redukuje i vzájemné vztahy mezi buržoazním myšlením a filozofií marxismu na „přebírání“ problematiky, na sekundování jedné filozofie druhé, což ve svých důsledcích není než formou pokusu o filozofický eklekticismus.

Rovněž představa, že filozofie dialektického materialismu nepotřebuje žádnou filozofickou teorii hodnot, protože již touto teorií je, demonstrovuje závažné nedorozumění. Mylně směšuje faktické postulování hodnot určitého hodnotového systému s úvahami nad hodnotami jako takovými — jejich podstatou a zákonitostmi jejich duchovní reprodukce. Neboť vzdor tomu, že každá filozofie fakticky z určitých axiologických zásad vychází, spatřuje ve světě určitý systém hodnot a v nejobecnější rovině ho pojmově zobrazuje, nemusí ještě tyto hodnotící principy formulovat a rozvíjet v rovině obecných poznatků o hodnotách a hodnocení. Pokud tak filozofie činí systematicky a programově, je to výraz ideologické naléhavosti, společenské potřeby analyzovat subjektivní stránku lidského jednání, záměrnost lidské aktivity, její cílovou orientovanost, strukturu atd. Tedy pocítované nutnosti zdůvodnit principy, na jejichž základě lze ten či onen hodnotový systém přijmout nebo odmítnout.

Jen z těchto hledisek lze ozřejmit skutečnou funkci i význam buržoazní axiologie.

2.

Systematické rozvíjení marxistické teorie hodnot vyžaduje *principiální kritiku* nesprávných teoretických přístupů *idealistické axiologie*. Nikoliv pro kritiku samu či informativní poznání, ale pro orientaci v úskalích, které tento směr zkoumání s sebou přináší, pro překonání jednostrannosti buržoazního myšlení. Pouze filozofie, která vychází z objektivního určení světa, je s to odhalit ideologickou mystifikaci různých jeho stránek. a zároveň odkrýt reálný základ samotné této mystifikace. Buržoazní axiologie je produktem poznání, i když převráceným, falešným.

³ Tyto úvahy, ať už subjektivně byly motivovány jakkoliv, fakticky vycházely vstříc proklamacím práva na diferenciaci marxistického myšlení, na možnost „různých proudů marxistické filozofie“, jak je najdeme v revizionistické filozofické literatuře krizových let.

Studium historie problému i jeho aktuální podoby v buržoazní filozofii je nezbytné nejen pro poučení, ale především pro pochopení.

Marxistická filozofie se proto nemůže dát odradit explozí buržoazní literatury o problému hodnot a jejich poznání. Naopak je třeba, aby svá stanoviska formulovala (také) v kritické polemice s ní, aby zdůvodnila bezvýhodnost a omezenost její orientace, aby ukázala, jak a v čem teoreticky zavádí, k jakým chybným metodám poznání vede. A zároveň, aby přesvědčila o oprávněnosti dialektickomaterialistických východisek při zkoumání obecné povahy hodnot.

Představa, že potřebujeme „přesné informace o tom, co je západní filosofie hodnot“, je klasickým stanoviskem buržoazního objektivismu. Co především potřebujeme, je angažovaná analýza, logicko-historická reprodukce dialektického vývoje procesu lidského poznání v určité oblasti, vyzvednutí základních mezníků ve vývoji axiologického myšlení. Každý jiný přehledný nástin axiologických názorů nemůže být než více či méně zasvěcenějším „souhrnem filozofických mínění“ (Hegel), ve svém celku postrádající vnitřní logiku odvozenou ze zákonitostí objektivního poznání.⁴

Nicméně žádná forma negace buržoazní filozofie nás nezbujuje povinnosti kvalifikovaně, tzn. se skutečnou znalostí interpretovat stanoviska této filozofie, jednotlivých jejích směrů, škol, představitelů. Každé zjednodušení, proklamativní závěr, spojený navíc s nesprávným tvrzením, nejenže snižují prestiž marxistické filozofie v ideovém zápase dvou světů, ale především ji v tomto boji objektivně zeslabují, neumožňují ji vést si ofensivně v myšlenkové oblasti, kde má idealistická filozofie silné tradice.

Historicko-filozofická analýza buržoazní axiologie by v sobě měla zahrnovat i českou buržoazní filozofii. Různě ideově ovlivněna zasloužila se např. tzv. právní škola brněnská spolu s brněnským filozofem B. Zbořilem a známým ekonomem K. Englišem o to, že v české filozofické literatuře se projevil ohlas vývojového trendu buržoazní filozofie v ob-

⁴ Marxistické studie z dějin axiologických názorů jsou náročné nejen vzhledem k materiálu, který by měly obsáhnout, ale i proto, že v této oblasti nemá ani buržoazní axiologie žádnou tradici. Kromě obsažného díla historika filozofie O. Krause: *Die Werttheorien, Geschichte und Kritik*. Brün 1937, neexistuje systematická pojednání o vývoji axiologického myšlení. V české literatuře se pokusil podat základní přehled B. Zbořil ve své práci *Poznání, hodnocení a tvoření norem*. Ostrava 1947. Ve srovnání s Krausovou prací jde ovšem o studii daleko méně zasvěcenější. Kapitola *Vývoj axiologického myšlení* v knize M. Várossové z roku 1970 se zjevně snaží vyplnit mezeru, která v této oblasti existuje. Je ovšem třeba vidět, že v důsledku jiných než marxistických metodologických postupů zcela se přechází význam dialektickomaterialistických východisek pro formulaci a řešení axiologických otázek. Jen tak si lze vysvětlit, jak je možno srovnávat význam Marxe s Lotzem (Marx analyzuje jiný aspekt hodnoty než Lotze) a zcela odhlédnout od teoretického odkazu V. I. Lenina pro teorii hodnot a hodnocení.

dobí mezi světovými válkami.⁵ Rovněž filozofické dílo J. B. Kozáka, F. Krejčího, J. Tvrdeho je do značné míry inspirováno hlediskem filozofie hodnot. Zanedbatelné nejsou v tomto směru zejména starší práce M. Nováka, J. Mukařovského a J. Popelové, kde vzdor tomu, že nejde vždycky o díla marxistická, jsme svědky širokého rozhledu po dějinně filozofických i moderních směrech vývoje axiologického myšlení.

Teoreticky a ideologicky závažnou však zůstává především kritická analýza literatury, která v krizovém období vnášela do povědomí zejména naší kulturní fronty svérázné představy o tom, jak řešit zmatek v „hodnotách i nehodnotách“, jaká východiska zvolit, abychom byli s to posoudit skutečné hodnoty života a socialismu. Mezi řadou filozoficko-sociálně kulturních úvah, nezřídka se vyjádřujících k problému hodnot v návaznosti na jinou, vždycky však aktuální politicko-ideovou problematiku, vyšly v 60. letech některé, svými důsledky daleko závažnější studie. Jde o filozofické publikace, v nichž axiologické principy byly prologemem k určitým teoretickým, ale nejen teoretickým postojům. Máme tu na mysli např. často uváděnou práci K. Kosíka *Dialektika konkrétního*, L. Nového *Filozofie v neklidné době*, různé statě J. Cvekla, v neposlední řadě i spornou práci Zd. Leppina *Filozofie hodnot a naše doba*, doporučenou posluchačům RSV. Na rozdíl od těchto prací, které se považují za marxistické, Városovův *Úvod do axiologie* není zjevně koncipován z ideových pozic dialektického materialismu.

3.

Ústředním problémem každé axiologie je *pojem hodnota*. Marxistická interpretace této kategorie trpí dosud značnou neurčitostí, a to jak z hlediska vymezení specifičnosti vztahu, který se zdá odrážet, tak zároveň z hlediska samotného filozofického obsahu této kategorie.

I když rozdílnost obecně axiologického přístupu od speciálních přístupů uplatňovaných při zkoumání konkrétních hodnot (etických, ekonomických, uměleckých aj.) je dnes už více než zřejmá, samotný problém obecné povahy hodnoty tím pochopitelně ještě řešen není.

Při filozofické analýze kategorie hodnoty se teoretický zájem marxistických filozofů prokazatelně soustřeďuje spíše na sociálně historickou dimenzi existence hodnoty, tedy na nejružnější formy determinace hodnotového vztahu (třídní, dějinné, psychologické aj.), než na úvahy o její vnitřně rozporné povaze, o podstatných povahových rysech, kterými obecná hodnota vstupuje do všech konkrétních hodnot. Tím vzniká mylné zdání,

⁵ Zejména studie K. Engliše *Teorie hodnot a hodnocení* bývá někdy u nás, zejména mezi ekonomy, považována za ucelenou axiologickou koncepci. Englišovo používání filozofických kategorií bez ohledu na jejich historický vývoj a proměny ve filozofii samé vede ke svéráznému pojetí axiologických otázek, které autor formuluje a řeší z hlediska idealistické teologie.

že v pojetí obecné kategorie hodnot zastávají marxisté v podstatě jednotná, bezrozporná, a tudíž i samozřejmě shodná stanoviska.

Skutečností však je, že marxistická filozofická literatura o povaze hodnoty se dosud nesjednotila na teoretické formulaci problému hodnoty, a tím ani na základních principech jeho řešení.⁶ Je sice jednotná v tom, že existenci hodnoty, její vznik a trvání podmiňuje společensky determinovaný subjekt-objektový vztah, přijetím tohoto východiska se však teprve vytváří předpoklad k postižení *specifičnosti* hodnotového vztahu.

Filozofické poznání obecné povahy hodnoty by mělo být procesem analýzy hodnotového vztahu v obou jeho základních protipólech. Každá analýza zužující předmět tohoto zkoumání v podstatě na jeden z nich je totiž neúplná a svou jednostranností znemožňuje odpovědět na klíčové otázky: Kterými svými stránkami vstupují do hodnotového vztahu *oba* jeho protikladné póly, t. j. subjekt a předmětná skutečnost? Kterými svými stránkami se v tomto vztahu *mění*?

Myšlenka, že je to člověk, kdo je tvůrcem i objevitelem hodnot, způsobuje, není-li správně pochopena, že hodnotový vztah není fakticky chápán jako vztah, t. j. v jednotě svých polárních protikladů, ale výlučně jen z hlediska subjektu. Tak se analyzují potřeby a zájmy subjektu jako základ hodnotových postojů, zdůrazňuje se jejich prožití, realizace hodnot je spojována s činností subjektu. Avšak druhá stránka tohoto vztahu — skutečnost, která je pokládána za hodnotovou — je v podstatě brána ve své věcné podobě. T. j. v těch svých vlastnostech, které ji charakterizují *mimo* hodnotový vztah

Zdá se, že imaginární předpoklad stejnosti hodnoty a nositele hodnoty nutně deformuje úvahy o hodnotách už v jejich východiscích a znemožňuje proto pochopit, že objevit obecnou podstatu hodnotového vztahu předpokládá zároveň objevit nový způsob existence předmětného světa, jeho přeměnu ve svět hodnot (věci v hodnotu).

Z tohoto hlediska se zdají být málo výstižné všechny ty definice, které jednostranně akcentují jednak věcnou stránku hodnoty (hodnoty jsou „předměty a jevy materiální a duchovní povahy“), jednak jejich výlučně pozitivní charakter („jsou prospěšné životu a kultuře...“). Teoreticky mnohem podnětnější je podle nás přístup V. Brožíka (1), který analyzuje hodnotovost objektů jako formu jejich společenského bytí a uvádí tuto formu do souvislosti se společenskou praxí.

Teoretická analýza obecné hodnoty vyžaduje ovšem analýzu jednotlivých typů konkrétních hodnot. Potřebujeme studie o dialektickém vztahu hodnoty ve filozofickém slova smyslu a hodnoty, jak ji zná a vidí politická ekonomie, etika, estetika, psychologie a ostatní hodnotové

⁶ Na tuto skutečnost, tj. že v pojetí hodnoty dospívají marxističtí filozofové, vycházející z jedněch a týchž metodologických pozic, k nejednoznačným důsledkům, upozorňují i autoři sb. *Leninismus a filozofické problémy současnosti*. Moskva 1970.

disciplíny. Je to důležité nejen pro teorii hodnot samu, ale i pro prohloubení filozofického základu konkrétních hodnotových teorií.

V tomto kontextu se ukazuje zvláště aktuální otázka: Jak chápat pojem hodnoty ve vztahu k pojmu kulturní hodnota? Označuje pojem kulturní hodnota totéž co axiologický pojem hodnota? Vzdor tomu, že v souvislosti s analýzou hodnoty mluvíme často o kulturních hodnotách, je třeba se zamyslet nad tím, nakolik hledisko teorie kultury (vědy o kultuře) a hledisko axiologické jsou totožné.⁷ Vždyť kulturními hodnotami rozumíme např. jen pozitivní hodnoty, jejichž existenci spojujeme s progresivním společenským pohybem. Úvahy, považující všechny hodnoty za kulturní, sledují jen jednu stránku problému, a proto se zdají zaměňovat dva různé přístupy ke zkoumání produktů lidské činnosti. Motivují tak nejen potřebu vzájemného srovnávání obou hledisek v jejich jednotném základu, ale i potřebu jejich odlišení a specifikace.

4.

Rozpracovávat axiologické hledisko v dialektickomaterialistické filozofii znamená rozvíjet tuto filozofii nejen v jejich ontologických základech, ale také v aspektu gnoseologicko-metodologickém.

Složitá dialektika subjektu a objektu, která se v soudobém vědeckém poznání prosazuje stále výrazněji, má svůj materiální zdroj v povaze skutečnosti samé, v jejím hodnotovém, subjekt-objektovém charakteru.

Tím, že vypovídá o této skutečnosti, je obecná teorie hodnot součástí obecné teorie bytí, jednou z jejích rovin. Bez respektování této vnitřní sounáležitosti k dialektickomaterialistické filozofii jakožto určitému ontologickému systému nelze, alespoň se tak domníváme, axiologické otázky věcně správně, t. j. marxisticky formulovat a vytvářet tak nezbytné předpoklady pro jejich pravdivé zodpovězení.

Marxistická filozofie představuje však i určitou teorii poznání, proto axiologické hledisko má rovněž dvě roviny: ontologickou a gnoseologickou. Jejich rozlišení umožňuje pochopit relativní samostatnost problematiky hodnot a hodnocení (hodnotícího procesu), obecného problému hodnot, jejich tvorby, pohybu, přežívání i zániku, a duchovní reprodukce hodnotové skutečnosti ve vědomí subjektu (hodnocení jako gnoseologický akt).

Pouze v jednotě obou přístupů lze adekvátním způsobem postihnout všechny ideologické souvislosti moderní vědy, zvláště pak vztah mezi vědeckými a ideologickými prvky ve společensko-vědním poznání.

Jestliže akcentujeme právě tuto stránku, vede nás k tomu nejen aktuálnost daného problému, ale i fakt, že historicky vzniká problém hodnoty jako problém hodnocení. Filozofické úvahy nad ontologickým

⁷ Tento problém na sebe upozorňuje např. při studiu podnětné stati *J. Popelové Historická dimenze kulturních hodnot*. FČ 1976, č. 1.

základem humanitních věd, jejich objektivitou a ideologickým charakterem anticipují v sobě od počátku závažný metodologický problém: Co jsou hodnotící soudy? Jakou roli hrají v poznání sociálních faktů? Co je objektem jejich výpovědi?

Otázky jsou inspirovány úsilím buržoazních filozofů a sociologů z konce 19. století „pozvednout úroveň humanitních věd na úroveň přírodovědných disciplin“. Protože objektivita přírodních věd je pro tyto myslitele obecně závazným modelem, chtějí ze společenskovedního poznání vyloučit všechny subjektivní prvky, které jeho vědeckou gnoseologickou hodnotu snižují. Jejich pozornost se nutně musela zaměřit na hodnotící soudy a jejich vztah k poznání.

Jak ovlivňuje hodnocení objektivitu poznání? Lze vůbec mluvit o objektivitě vědy, je-li založena na hodnocení? Nevnášejí se právě jeho prostřednictvím do badatelových záměrů prvky subjektivity, které každé poznání deformují?

Je známo, že jeden ze zakladatelů sociologie Emil Durkheim považuje přijetí hodnotících soudů za snížení intelektuální úrovně humanitních věd a zpochybnění jejich teoretických závěrů. Podle něho je hodnocení daní mládí, kterou humanitní vědy dosud splácejí. V překonání tohoto stadia spatřuje Durkheim základní podmínku objektivity společenskovedních poznatků.⁸

Novokantovská škola bádenská objevuje daný problém jinak: Pokud se vědy zabývají tzv. „kulturními jevy“ jakožto ztělesněnými hodnotami, nejenže se nemožou hodnocení vyhnout, ale naopak ho musí učinit součástí své teoretické výpovědi. Windelband a Rickert tak uvažují právě ve jménu objektiviny pravdivého poznání. Neboť předmětem hodnocení jsou podle nich objektivní hodnoty, které jsou subjektivně (mylně) interpretovány potud, pokud k nim člověk nenalezl správný vztah, t. j. neobjevil je v jejich skutečné (objektivní) podobě.

Ideový boj kolem těchto problémů poznamenal vývoj buržoazního filozofického myšlení na desetiletí kupředu, aniž by však vedl k něčemu víc než k totální různorodosti teoretických stanovisek svědčících o naprosté ideové bezradnosti.

V přímém rozporu s metafysickým odtrháváním přírodních věd od věd společenských považuje marxistická filozofie hodnotové hledisko za významné pro ujasnění si obecně metodologických principů každé vědy, protože exponuje širokou problematikou úlohy subjektivního činitele v poznání vůbec. A to nejen z hlediska historických možností subjektu poznání, ale především jeho zainteresovanosti na výsledcích tohoto poznání.

5.

⁸ Durkheimovo stanovisko rozvinul do klasické podoby M. Weber.

Úsilí o pravdivé poznání je vždy zároveň úsilím o nalezení přístupů, které by nám umožnily pochopit podstatu zkoumaného jevu.

Jaký nástroj v poznání obecné povahy hodnoty a hodnocení máme v *teoretickém odkazu klasiků*?

Otázka, která v nových souvislostech obrací pozornost k metodologickému významu Marxova a Engelsova díla pro vědeckou analýzu skutečnosti, implikuje v sobě problém kontinuity marxismu a jeho tvůrčího rozvoje.

V poslední době věnuje tomuto hledisku velkou pozornost zejména sovětská literatura, která problém hodnot a hodnocení ve světle prací K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina považuje za jeden z nejvýznamnějších a jeho ujasnění za základní předpoklad pozitivního, věcně správného přístupu k formulaci a řešení hodnotové problematiky.

Sovětská marxistická literatura vyzvedává především význam základních principů marxistické teorie jakožto východiska pro zkoumání obecného problému hodnot a hodnocení.⁹

Stejně vážně vyznívá úsilí interpretovat marxismus jako určitý systém hodnot, který je výrazem historické sociální skutečnosti a dějinného poslání dělnické třídy. Toto hledisko si vynutil ideologický boj mezi dvěma společenskými systémy, v nichž je marxismus obviňován ať již z uznávání pouze materiálních, ekonomických hodnot, nebo z podceňování úlohy a významu kulturních a duchovních hodnot vůbec.

V řadě publikací knižních i časopiseckých se autoři odvolávají na spisy klasiků, zejména Leninovy, jako na výrazný příklad uplatnění marxistických kritérií při hodnocení společenských jevů, zdůrazňují jejich historicko-konkrétní analýzu, polemickou kritiku subjektivismu, jakož i boj o uznání objektivních, pokrokových hodnot ve vývoji společnosti a jejího poznání. Je zcela nesporné, že sociologické a sociálně politické základy kategorie hodnocení jsou v klasické marxistické literatuře rozpracovány způsobem, který o jejich významu pro marxistickou filozofii hodnot a hodnocení nedovoluje pochybovat.

Hledisko, které se dále nabízí, je hledisko významu Marxovy analýzy ekonomické hodnoty pro pochopení podstaty hodnoty jako takové.

Názor, že je třeba se vrátit k filozofické problematice Marxova *Kapitálu* a vytěžit zejména z jeho ekonomického pojetí hodnoty podněty k analýze hodnoty v její obecnosti, formulovala v naší literatuře J. Popelová.

Vedena plodnou myšlenkou o nutnosti využít Marxových myšlenek o ekonomické hodnotě pro filozofii dospěla k názoru, že z Marxova

⁹ Např. Podle M. Čagina je to učení o subjektivním faktoru, které tím, že tvoří spojení mezi myšlenkami Marxe a soudobými problémy marxistické filozofie, umožňuje pozitivní řešení hodnotové problematiky. (Viz M. Čagin, Problema cennosti i ocenki v svete trudov K. Marksa, B. Engelsa a V. I. Lenina. In: Problema cennosti v filozofii).

pojetí dvojaké povahy hodnoty „plyne popud ke zkoumání, zda není možno i pro jiné hodnoty než jen ekonomické využít Marxova učení o hodnotě jako krystalizace či materializace lidské práce nebo historicky vynaložené práce“. Ve své *Etice* se J. Popelová domnívá, že „toto pojetí lze s plným úspěchem aplikovat na hodnoty umělecké, i na nejrůznější druhy kulturních hodnot“. (2, s. 363)

Proti těmto tendencím v sovětské literatuře vystoupil jednoznačně I. S. Narskij, který v odvolání na Marxův *Kapitál* a jeho teorii vidí projev nedorozumění. Narskij se domnívá, že zastánci uvedeného stanoviska podlehlí omylu při výkladu pojmu „Wert“ a axiologizováním ekonomické kategorie hodnoty se dopouštějí stejné chyby, kterou Marx s Engelsem kritizovali již u Maxe Stirnera a A. Wagnera. (3)

Souhlasíme s názorem, že prostá analogie nemůže vést při exponování a řešení axiologické problematiky k úspěchu. Vzdor tomu, že Marx viděl v ekonomické hodnotě také prvořadou záležitost filozofickou, je sporné, zda týž postup analýzy, jak je znám v souvislosti s rozбором ekonomické hodnoty v *Kapitále*, může být stejně úspěšně „aplikován“ v případě obecné hodnoty. A to i přes to, že ekonomická hodnota je specifickou formou existence hodnoty a že i při jejím zkoumání musí vyjít najevo moment obecnosti, t. j. moment vlastní všem hodnotám vůbec.

Je tu však ještě jiný problém. Lze využít Marxem vytvořený systém kategorií v politické ekonomii z hlediska formulace a řešení otázek daleko obecnějších? Jaký je axiologický obsah ekonomických (či jiných) pojmů v marxismu a jak mohou přispět k objasnění obecného filozofického aspektu spjatého s marxistickou teorií hodnot? Tyto otázky oprávněně u nás akcentoval ve své práci V. Brožík, který svou snahou ukázat právě z této stránky podnětnost analýzy Marxovy metody v *Kapitálu* (1) upozornil ovšem na jednu z dalších, nikoliv zanedbatelných souvislostí: vztah k buržoazní axiologii i v této rovině.

Tím, že filozofická analýza hodnoty není zaměnitelná ani za hledisko specifických, dílčích věd, ani za filozofickou analýzu jiného problému, nelze ani odkaz klasiků chápat jako zdroj hotových daných řešení pro otevřené problémy dnešního či budoucího vývoje marxistického myšlení. Vpravdě velkým dědictvím Marxova, Engelsova a Leninova díla je podle nás historickomaterialistická metoda bádání, jejich přístup ke zkoumání společenských jevů.

Na tom nic nemění skutečnost, že rozpracováním řady principů svého pojetí člověka a společnosti se přímo dotýkají základních východisek dialektickomaterialistické teorie hodnot. Analýza role subjektu na pozadí jeho sociální determinovanosti, marxistická teorie zájmu a potřeb, rozpracování dialektiky stranickosti a vědeckosti ve společenskovědním poznání — to jsou východiska, na něž marxistická teorie hodnot musí navázat, vycházet z nich.

Sama o sobě však ještě nevystihují specifičnost hodnotového (axiologického) hlediska v Marxově filozofii. Před tento úkol je postavena teorie hodnot, která ho ovšem splní jen tehdy, bude-li respektovat svou organickou jednotu s filozofickým systémem marxismu — s jeho materialistickou ontologií, gnoseologií i dialektikou.

LITERATÚRA

1. BROŽÍK, V.: Marxistická teória hodnotenia. Bratislava 1976.
2. POPELOVÁ, J.: Etika. ČSAV 1962.
3. NARSKIJ, I. S.: Dialektičeskoje protivorečije i logika poznanija. Moskva 1969.